

Teemu Salo

KEISARIN LINNOITUKSESTA BOLSHEVISMIN KORKEAKOULUKSI

Tutkielma linnoitustöiden vaikutuksista pääkaupunkiseudulla

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
kandidaatintutkielma
Lokakuu 2020

TIIVISTELMÄ

Teemu Salo: Keisarin linnoituksesta bolshevismin korkeakouluksi
Historian kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Lokakuu 2020

Kandidaatintutkielmassa tarkastellaan laadullisen sisällönanalyysin menetelmällä lehdistössä esiin nousevia teemoja vuosien 1914 ja 1918 välisenä aikana. Tarkastelun kohteena ovat pääkaupunkiseudulla ensimmäisen maailmansodan aikana teetetyt linnoitustyöt ja niihin osallistunut työväki. Sanomalehtiaineistoa täydentää vuonna 1966 kerätty muistitietokeruuaineisto vuoden 1918 tapahtumien ympäriltä, joihin myös linnoitustyöt liittyvät. Tutkimuksen lähtökohdat ovat mikrohistoriassa, tavoitteena on selittää ja ymmärtää suuria historiallisia teemoja rajattuun ja yksityiskohtaiseen ilmiöön pureutumalla.

Tutkielma osoittaa, että linnoitustyöt olivat taisteluista ulkopuolisen Suomen yksi konkreettisimmista sodanajan ilmiöistä. Niihin liittyi muun muassa maiden ja työväen pakko-ottoja, erittäin kurjat ja vaaralliset työolosuhteet ja joukon työmoraalin mureneminen. Aivan erityiseksi teemakseen aineistosta nousee linnoitustyömaiden yhteys työväen radikalisoitumiseen, huliganismiin ja punaiseen vallankumoukseen.

Tutkimuksen onnistuu tuoda esiin aiemmassa tutkimuksessa melko vähäiselle huomiolle jäänyt osa ensimmäisen maailmansodan aikaisesta Suomesta. Myös aiemmassa tutkimuksessa (mm. Näre 2018) on huomioitu sotateollisuuden työllistämän suuren joukon toivottomuus Venäjän vallankumousten synnyttämässä tapahtumaketjussa. Kuitenkin linnoitustyömaiden erityisyys on jäänyt vaille yksityiskohtaisempaa tarkastelua.

Pääkaupungin alueella niin sanotut ”patterityöt” voivat hyvinkin olla Suomen sisällissotaan johtaneen väkivallankierteen kannalta yksi keskeisimpiä tekijöitä. Asian perusteellisemmalle tutkimukselle saadaan tässä tutkielmassa innoitettua tulevat tutkimuskysymykset.

Avainsanat: Mikrohistoria, Linnoitustyöt, ensimmäinen maailmansota, Suomen sisällissota, huliganismi, vallityöläiset.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	4
1.1	TUTKIELMAN ASETELMASTA.....	5
1.2	AIEMPI TUTKIMUS	6
1.3	AINEISTO.....	7
2	LINNOITUSTYÖT JA POIKKEUSOLOT	9
2.1	LINNOITUSTEN TYÖVÄKI	13
2.2	TYÖOLOT LINNOITUSTYÖMAILLA.....	14
3	VALLANKUMOUKSET VENÄJÄLLÄ- LINNOITUSTYÖT LOPPUVAT .	20
3.1	HULIGAANIVALTA HELSINGISSÄ	22
3.2	KOHTI VUOTTA 1918	26
3.3	VAIKUTUSALUSTANA SUURKAUPUNKI.....	28
3.4	SISÄLLISSODAN JÄLKIPUINTIA LEHTIKIRJOITUKSISSA	30
4	JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	32
4.1	POHDINTAA	33
4.2	JATKOTUTKIMUKSESTA	34
5	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	35

1 JOHDANTO

Pääkaupunkiseudun metsissä liikkuvan on lähes mahdotonta olla kohtaamatta jäänteitä linnoituskokonaisuudesta, joka rakennettiin keisarin kaupungin, Pietarin, puolustukseksi ensimmäisen maailmansodan aikana. Lähes jokainen vallitseva maastonkohta kallioista mäennyppylöihin on maailmansodan alettua kartoitettu tykkipattereita, juoksuhautoja ja konekivääriasemia varten. Työmaa on ollut mittaluokassaan vertaansa vailla.

Taisteluasemat eivät kuitenkaan koskaan päässeet täyttämään varsinaista tarkoitustaan. Venäjän keisari syrjäytettiin vallasta ja sota Saksaa vastaan haluttiin lopettaa nopeasti sodan uuvuttaman kansan helpotukseksi. Yllättävien käänteiden joukossa Suomen onnistui saada itsenäisyys. Keisarin käskyllä aloitetut linnoitustyöt loppuivat ja asemat unohdettiin. Kansallamme riitti muita asioita ratkaistavanaan.

Suuri osa linnoitusten tarinasta on hyvästä työstä huolimatta jäänyt pimentoon ja urbaanien legendojen varaan. Muistan itsekin lapsena poikajoukkomme seikkaillessa vanhoissa linnoituksissa isompien poikien kertoneen rakentajien olleen yksinomaan sotavankeina tuotuja kiinalaisia. Muita, huomattavasti vääristyneempiäkin käsityksiä kerrottiin ja vaihdettiin aina sitä mukaan, kun niitä kuultiin tai keksittiin.

Tulevana luokanopettajana koen, että koska melkein missä tahansa pääkaupunkiseudun metsäretkellä tarjoutuu tilaisuus ihmetellä noita poikkeavia maastonmuotoja, on tarkoituksenmukaista selvittää, mitä patteriasemista tiedetään ja mitä kysymyksiä ne tarjoavat. Sekä tarjota oma työpanokseni muistitietoaineiston kartoittamiseksi. Tässä tutkielmassa perehdyn itse linnoitusten rakentamiseen, mutta myös niihin osallistuneiden, ”patterityöläisiksi” kutsuttujen työmiesten vaiheisiin.

Kansalliskirjaston digitoiduista lehtiaineistoista ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston muistitietokeruista nousee päällimmäisenä esiin kyseisen ammattiryhmän erityisen huono maine,

työmoraalin puute ja osallisuus vuosien 1917—1918 vaihteen rikollisuuteen ja levottomuuksiin. Nämä ominaispiirteet muodostuivat omaksi tutkimuksen kohteekseen, tarjoten mielekkään haasteen tutkielman teon harjoitteluun.

Tutkimusta eteenpäin vievä kysymys kuuluu, **minkälaisia vaikutuksia linnoitustöillä käsitettiin yhteiskunnassa?** Jatkokysymyksenä tarkastellaan, **miten linnoitustöiden ”vallityöläisistä” muodostui poikkeusolojen aikana joukko, josta kirjoitettiin hyvin paheksuvaan sävyyn monelta poliittiselta suunnalta?**

1.1 Tutkielman asetelmasta

Tutkielmassa tarkastellaan eri sanomalehtien kannanottoja, ilmoituksia ja mielipidekirjoituksia patteritöihin ja niiden työläisiin liittyen linnoitustöiden ajalta (1914—1918). Lehtiaineistossa on levikiltään suurimpien lehtien, Työmies, Helsingin Sanomat ja Uusi Suometar lisäksi pienempiä, pääasiassa Helsingissä julkaistuja lehtipainanteita. Lehtien poliittinen tausta, kuin myös kohdeyleisön näkökanta ovat usein kirjoituksissa näkyvästi esillä, mikä on sisällytetty aineiston analysointiin.

Tutkimuksen aineistoa on täydennetty jälkikäteen kootusta, muistitietokeruuaineistosta. Muistitietoaineiston avulla tutkimuksessa saadaan näkyville, mitkä linnoitustöiden ilmiöt ovat olleet mieleenpainuvimpia ja säilyttäneet paikkansa ajanjakson aikana eläneiden olennaisina pitäminä piirteinä linnoitustöihin liittyen. Linnoitustyöläisten omakohtaisen näkökulman puuttuessa lehtiaineistosta täysin, sisältää muistitietoaineisto myös kuvauksia linnoitustyömaiden työläisten kertomana.

Muistitietoaineiston kohdalla saatettaisiin pitää ongelmallisena, että se on koottu vuosikymmeniä tapahtumien jälkeen, mikä lisää ”väärin muistamisen” mahdollisuutta. Tässä tutkimuksessa on kuitenkin nähty totuutta olennaisemmaksi se, mitä voidaan päätellä siitä, miten muistelijat asiat muistavat ja esittävät. Lähtökohtana aineistoa käsiteltäessä ei tällöin ole lähteen luotettavuus, vaan sen hedelmällisyys tutkimuskysymystä ajatellen.¹

¹ Kalela, J. 2018, 31.

Johtuen tutkielman alueellisesta ja yhteisöllisestä rajauksesta, sitä on mielekästä pitää mikrohistoriallisena. Tutkimuksen menetelmä on laadullinen sisällönanalyysi, jonka määritelmän mukaisesti haetaan tekstien sisällön keskeisiä ajatuksia, käsitteitä ja näkemyksiä². Tällä tavoin tulee mikrohistorialle tyypillisesti käsiteltyä suurempia yhteiskunnallisia teemoja pienestä ilmiöstä käsin. Yksityiskohtaisen ja konkreettisen tason ilmiöön pureutuminen voi tuoda esiin asiayhteyksiä, jotka valmiit näkökulmat ja teoriat ovat jättäneet huomiotta.³

Aiemmissa tutkimuksissa sivutaan tässäkin muodostuvaa hypoteesia, että linnoitustyöt toimivat kasvualustana vallankumoukselliselle aatesuunnalle Suomessa.⁴ Tekstianalyysissä on kuitenkin olennaista etsiä myös todisteita hypoteesin kumoavista, uusista tulkintatavoista.⁵ Tutkimuksen tavoitteena voidaan pitää tulkinnan kestävyys ja kattavuuden selvittämistä käytetyn aineiston avulla. Sisällönanalyysin tyypeistä menetelmää kuvaavin on aineisto- ja teorialähtöisyyden välimaaston kuuluva teoriaohjaava analyysi.⁶ Tutkimusta ohjaa valmiit teoriat ja hypoteesit, mutta tutkimuksessa annetaan tilaa myös uusille, muodostuville tulkinnoille.

Maininnat linnoitustöistä sijoitetaan tutkimuskirjallisuuden tuella ympäröiviin tapahtumiin ja rakennetaan kokonaiskuvaa näiden kahden välillä. Keskiössä on linnoitustöiden teeman ympärille rakentunut diskurssi, tapa ilmaista niihin liitettyjä vaikutuksia ja niiden argumentoinnissa.

Kirjoittajien näkökanta, ja esimerkiksi julkaisemisesta vastaavan toimituksen poliittinen tausta huomioiden on mahdollista punnita tarkastellun ilmiön ympäriltä yleisesti jaettuun käsitykseen, kuin myös erilaisten perusteluiden syitä.

1.2 Aiempi tutkimus

Aiempaa tutkimusta vallitöistä ja niihin osallistuneiden työläisten erilliskehityksestä ei ole mittavasti. Arkeologi John Lagerstedt on tehnyt hyvinkin

² Nurmi 2002. Metodix-opas.

³ Peltonen 1999, 38.

⁴ Mm. Näre 2018.

⁵ Nurmi 2002.

⁶ Tuomi & Sarajärvi 2018, 98—99.

kattavaa selvitystyötä linnoitustyömaista ja niiden suunnitelmista. Tältä pohjalta on esimerkiksi johdettavissa, kuinka suuri joukko pääkaupunkiseudun linnoitustöissä oli työllistettynä.

Kontionlahden paikallishistoriaa tutkinut Jorma Kankainen on tehnyt tutkimuksen linnoitustöihin osallistuneiden miesten vaiheista. ”Vallikaivannoista vapaustaistoon” (1997) tarjoaa näkökulmia linnoitustöiden vaikutuksista pienellä paikkakunnalla. Kuten nimestä voi päätellä, Kontionlahdelle sijoittuva tapaus tarjoaa hyvin erilaisen tapahtumienkulun, kuin Helsingissä. Siinä missä pääkaupungissa monesti patterityöläiset olivat punakaartien perustajia ja aktiiveja, Kontionlahdella heidän joukostaan nousi valkoisen puolen aloitteentekijöitä. Kankaisten tutkimus tarjoaa tässä mielessä aineksia vertailuun linnoitustöiden vaikutukselle altistuneesta yhteisöstä ja sen vastustuskyvystä sosialistien kiihotukselle.

Helsingin ominaispiirteitä vallankumouksellisen aatteellisuuden kasvualustana selittää muun muassa Sari Näre teoksessa ”Helsinki veressä 1918” (2018), kuin myös Heikki Wariksen sosiaalishistorian klassikko ”Työläisyhteiskunnan syntyminen Pitkäsillan pohjoispuolelle” (1932).

1.3 Aineisto

Tutkimusaineiston muodostavat digitoidut lehtimateriaalit (merkitty viittauksissa sanomalehden nimi ja julkaisupäivämäärä). Systemaattinen haku sanomalehtiaineistoista on tehty hakusanoilla ”patterityöt”, ”patterityöläiset”, ”patterijätkät”, ”linnoitustyöt”, ”vallitustyöt”, ”vallityöläiset” ja ”varustustyöt”. Tutkimukseen on sisällytetty myös mainintoja lehdistössä vuosia 1914—1918 ennen ja jälkeen. Patteritöiden ja patterityöläisten vaikutuksia on osattu jo tapahtumien aikaan hahmottaa, mutta myöhempien vuosien jälkipuinnit sisältävät jo varsin monipuolista reflektiota. Alueellinen raja-aineisto on pääkaupunkiseudulla julkaistuissa aineistoissa, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Näin rajattu aineisto on tutkimuksen resurssein käsiteltävissä tarkoituksenmukaisesti.

Lehtiaineisto tarjoaa mahdollisuuden analysoida ajan keskustelua ja näkemyksiä maan tilasta. Aikana ennen radiota, televisiosta puhumattakaan,

juuri lehdistö on ollut keskeisimpiä mielipiteiden muokkaajia. Lehtitoimitusten poliittisuus ja lukijakunnan leimautuminen yksipuolisesti "oman väkensä" lukutarjontaan on tehnyt lehdistöstä vastakkainasettelua muodostavan tekijän.⁷ Tätä todellisuutta vasten on mahdollista analysoida, miten linnoitustyöt sijoittuvat ajan keskustelukenttään.

Muistitietoaineistosta on haettu keruun (KRA: Vuosien 1917—1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä. Keruuvuosi 1966) sisältöhausta "linnoitustöiden" kohdalta. (Merkitty viittauksissa lyhenteellä SKS, mikrofilmin numero ja sivunumero) Näistä muisteluista suurin osa on kertojien omakohtaisia kokemuksia. Hyvin suuren aineiston sisältämien ilmiöiden ja kuvausten toistuvuus antaa aiheita pitää niitä melko hyvin aikalaisten käsitysten mukaisina.

Tutkielmassa käydään läpi linnoitustyömaiden ajan (1914—1918) keskeisimpiä tapahtumia ja työntekijöiden olosuhteisiin vaikuttaneita tekijöitä, edeten poikkeusolojen alkamisesta Suomen sisällissotaan, jolloin viimeistään linnoitustyöt loppuivat. Suurempien tapahtumien kautta käsitellään näin kronologisesti valitun yksityiskohtaisen teeman vaihteita.

Linnoitustöihin mitoitettun työväen suhteutus pieneen kansaamme on siinä määrin mittava, laskentatavasta ja arvioista riippuen 40 000—100 000 henkeä ympäri maata, että heidän roolinsa on mielekästä kartoittaa osana maamme itsenäisen taipaleen alkuaskelia. Tässä aloittaen pääkaupunkiseudulta.

⁷ Eskola 2006, 231.

2 LINNOITUSTYÖT JA POIKKEUSOLOT

Ensimmäisen maailmansodan alkaminen 1914 ei johtanut suomalaisen väestön pakko-ottoihin rintamalle. Vaikka sota oli verrattain kaukana, sen vaikutukset näkyivät myös autonomisessa Suomessa. Sotatilalaki tuli voimaan heinäkuussa 1914 ja samalla yhteydet länteen katkesivat.⁸ Esimerkiksi viljantuotanto oli jätetty Venäjältä tuonnin varaan, mutta nyt siitä verotettaisiin sotaväen tarpeisiin kauas rintamalle.

Teollisuustuotannosta suuri osa oli suunnattava armeijan tarpeisiin. Puhuttiin sotateollisuudesta, johon liittyivät sotakaluston ja armeijan varustamisen tuotanto, mutta myös puolustusstrategisten taisteluasemien rakennuttaminen. Tähän viimeisimpään sisältyivät Viaporin linnoituksen jatkaminen rannikolle.⁹

Itämeren puolustus oli ennen ensimmäistä maailmansotaa laskelmoitu Ranskan, Englannin tai Saksan mahdollista hyökkäystä silmällä pitäen. Pääasiallisen puolustuksen muodosti Itämeren laivasto. Kuitenkin vuonna 1904 Venäjän keisarillinen laivasto kärsi karvaan tappion sodassa Japania vastaan. Laivaston heikossa tilassa Itämeren ja Pietarin puolustus oli suunniteltava uudelleen, laskien toivo raskaan miinoituksen ja kaikkiaan kolmen linnoitusvyöhykkeen varaan. Taistelusuunnitelmissa Suomen maa-alue toimisi puskurivyöhykkeenä, hidastaen mereltä maihin nousevia vihollisjoukkoja, kunnes vahvistus Pietarin suunnalta saataisiin riittäväksi vihollisen pysäyttämiseksi.¹⁰

Tästä kaikesta ei tavallisella suomalaisella ollut kovin selkeää kuvaa tai käsitystä. Ymmärrettiin, että oltiin sodassa ja tilanteessa toimittiin ja varauduttiin sen mukaisesti¹¹ Pääkaupunkiseudun välittömässä läheisyydessä alkoivat

⁸ Nyström 2013b, 47.

⁹ Kolbe & Nyström 2008, 35–36.

¹⁰ Lagerstedt 2014, 10.

¹¹ Sohkanen, Viljo. Haastattelu 5.5.1987. Haastattelijana Olli Ihamäki, Yle elävä arkisto.

linnoitustyöt 1914. Helsingin satama oli edelleen merialuksia ja tappioistaan palautuvaa laivastoa ajatellen keskeinen puolustuskohde.¹² Miinoituksen lisäksi saaristoon sijoitettiin tykkiasemia kaupunkia suojaamaan. Maarintaman puolella lähes jokainen kallio ja kukkula laskettiin puolustusjärjestelmään mukaan, piittaamatta siitä, mitä asutusta tai käyttöä paikalla oli.¹³

Linnoitusjärjestelmä suunniteltiin niin sanotun hajautetun järjestelmän mukaisesti. Tämä tarkoitti useita pienempiä linnoituslaitteita ja tykkipattereita ripoteltuna kaikkialle metsiin ja hallitseviin maastonkohtiin. Tällä pyrittiin minimoimaan vihollisen laivaston tykkitulella aikaansaamat tappiot, sotilaiden liikkua ja toimiessa pienemmissä ryhmissä.¹⁴ Se lienee myös osaltaan vaikeuttanut sivullisten mahdollisuuksia hahmottaa syntyvää kokonaisuutta.

Vuosina 1914—1916 ei lehtiaineistossa puhuta ”patteritöistä” kuin vain parissa yhteydessä. Nimitys lienee yleistynyt myöhemmin. Sen sijaan ”linnoitustöistä” löytyy useita mainintoja. Näistä kuitenkin suurin osa ei koske Suomessa rakennettavia linnoituksia, vaan muilla ”Suurvalta sodan” rintamilla tapahtuvaa varustelua. Ensimmäiset Suomen linnoittamista käsittelevät kirjoitukset ovat ilmoituksia. Helsingin Sanomissa 1.8.1914 on julkaistu Viaporin komendantin virallinen ilmoitus ”Sotatila Helsingissä”. Ilmoitus pitää sisällään melko suppean tiedonannon, todeten linnoitusalueen asukkaiden olevan yhä lakien suojeluksen alaisia, mutta että heidän omaisuuttaan ja ruumiillisia resurssejaan tullaan tarpeen mukaan asettamaan linnoituksen tarpeisiin sotatilalain nojalla.¹⁵

Työmiehessä, Helsingin Sanomissa ja monissa muissa lehdissä on myöhemmin elokuussa 1914 julkaistu Viipurin linnoituksen komendantin, kenraaliluutnantti Petrovin ilmoitus, jossa Viipurin asukkaita kehoitetaan ajoissa siirtymään kaupungin alueilta, ja että ”rahvaan miehinen väestö” tullaan komentamaan linnoitustöihin.¹⁶ Helsingin sanomissa täsmennetään erikseen, että paikallinen väestö tullaan sijoittamaan vain metsätöiden kaltaisiin työtehtäviin, ei ”sotatarkoituksiin”.¹⁷ Kummastakaan ilmoituksesta ei seurannut

¹² Nyström 2013b, 52.

¹³ Kankainen 1997, 5.

¹⁴ Lagerstedt 2014, 33.

¹⁵ Helsingin Sanomat 1.8.1914.

¹⁶ Uusi Suometar 2.8.1914.

¹⁷ Helsingin Sanomat 13.8.1914.

suoria kannanottoja lehdistössä. Tämän voidaan arvella johtuneen tiukasta sotasensuurista, tai sitten linnoitustöiden mittakaava ja rasittavuus olivat vielä hahmottumatta.

Tästä vuotta myöhemmin Viipurin linnoituksen komendantin ilmoitus otsikolla ”Työmiehet Viipurin linnoitustöissä” tarttuu työmailla jo ilmenneisiin laiminlyönteihin ja huomauttaa töiden velvoittavuudesta. Lehtikirjoitus antaa jonkin verran kuvaa siitä, minkälaista suhtautumista linnoitustöihin odotettiin venäläisen työnjohdon osalta, kuin myös siitä, minkälaisia ilmiöitä työmailla ilmaantui jo varhaisessa vaiheessa. Komennus linnoitustöihin nähtiin todennäköisesti venäläisvihaa synnyttäneiden venäläistämistoimien jatkeena suomalaisten keskuudessa. Työmailta oli esimerkiksi poistuttu luvatta, töihin ja annettuihin ohjeisiin suhtauduttiin välinpitämättömästi.

Nähtävästi ei paikallinen väestö osaa antaa arvoa sille avulle, jota sotalaitos, antamalla hyvin palkittavaa sotilaallisissa tarkoituksissa tehtävää työtä, osoittaa työttömälle väestölle. — Edeltäpäin varoitin, että niitä työmiehiä, jotka edellä mainittujen syiden perusteella ovat tulleet erotetuiksi linnoitustöistä toiselta työpaikalta, ei oteta töihin toisillekaan työpaikoille.¹⁸

Ensin linnoitustöihin komennettiin venäläistä sotaväkeä. Pian työurakka ja aikataulu osoittautuivat kuitenkin mahdottomiksi toteuttaa yksin venäläisin resurssein, joten työhön alettiin ottaa suomalaista työväkeä, lopulta pakko-otoin vuodesta 1915 eteenpäin. Työnjohto ja suunnittelu pysyi venäläisten käsissä, tulkkien edustaessa välttämätöntä resurssia työmailla.¹⁹

Sotatilalaki oli supistanut rauhanajan teollisuutta, minkä myötä työtöntä väkeä riitti linnoitustöihin. Työmailla maksettiin tämän lisäksi muihin töihin verraten parempaa palkkaa, joten osa vanhan työpaikkansa säilyttäneistä työläisistä oli lopulta halukas muuttamaan töiden perässä toiselle paikkakunnalle vapaaehtoisesti. Tämä luonnollisesti verotti jo muutenkin vaikeassa tilassa ollutta muuta tuotantoa, aiheuttaen ymmärrettävästi mielipahaa kotimaisessa työnjohdossa.²⁰

Helsingin kaupunki joutui nopeasti uusien haasteiden eteen. Kun vielä pari vuotta aiemmin kärsittiin suuren mittaluokan työttömyydestä, nyt ongelmaksi

¹⁸ Uusi Suometar 14.10.1915.

¹⁹ Lagerstedt 2014, 21.

²⁰ Kankainen 1997, 11.

muodostui tuhansien maalta muuttaneiden työläisten peruselintarvikkeiden puute ja majoittaminen.²¹ Rakennusteollisuus oli yksi sodankäynnin tieltä seisautettu teollisuuden ala, eikä uusia asuntoja kaupunkiin saapuvalla työväelle ollut tarjota.²² Lehtiaineistossa kuvataan, että työväkeä suorastaan ”tulvasi” paikkakunnalle, täyttäen jokaisen alkeellisenkin asumuksen, pari-kolmekymmentäkin miestä yhtä huoneistoa kohden.²³

Asumisjärjestelyt olivat kuitenkin vain yksi äkillisten patteritöiden aiheuttamista haasteista. Työvoiman ottaminen maatöistä tiesi vakavaa uhkaa elintarpeiden tuottamisen puutteesta. Tästä kommentoitiin vuoden 1917 alkupuoliskolla, esittäen varustustöiden ainakin osittaista lakkauttamista, vedoten maatyöväestön tarpeeseen kesätöiden aikana.

– Jos tätä menettelyä tulee kiireellisten kesätöiden aikana jatkumaan, niin siitä on seurauksena se, että touot jäävät tekemättä ja heinät sekä viljat korjaamatta, josta lopullisena seurauksena on nälkä ja kurjuus.²⁴

Sotatilalain nojalla sotateollisuus tuotti muitakin menetyksiä ja mielipahaa maanomistajille ja työnjohtajille. Vuoden 1917 ensimmäinen vallankumous Venäjällä oletettavasti purki voimassa ollutta sensuuria ja mahdollisti äänenavauksen lehdistön kautta. Tästä esimerkkinä mielipidekirjoitus otsikolla ”Venäläiset pois Suomesta”. Linnoitustyöt liitetään otsikonmukaiseen kannanottoon sotaväen mukanaan tuomana ilmiönä.

Nämä varustustyöt ovat todella sotavuosien kuluessa muodostuneet yhteiskuntamme kannettavaksi, mitä raskaimmaksi velvollisuudeksi. Metsien haaskaus, viljelyksien ja puutarhojen raiskaus sekä eräissä tapauksissa tonttimaiden myllertäminen ja rakennusten siirtely ovat olleet näiden töiden välittömiä seurauksia, tuottaen tavatonta vahinkoa niille maanomistajille, joiden mailla noita töitä on suoritettu.²⁵

Työttömille ja keinottelijoille poikkeustila oli kuitenkin osoittautumassa hetkelliseksi onnenpotkuksi, jonka todellinen luonne pian paljastuisi.

²¹ Kolbe & Nyström 2008, 35–36.

²² Nyström 2013a, 54.

²³ Työmies 14.7.1917.

²⁴ Uusi Suometar 27.4.1917.

²⁵ Uusi Päivä 20.6.1917.

2.1 Linnoitusten työväki

Helsinkiin vakinaistettu työnvälitystoimisto sai tuhatmäärin tilauksia sotateollisuuden työmaille, joihin haettiin työvoimaa ympäri maata lehti-ilmoituksin.²⁶ Patteritöihin pakko-otettujen ja vapaaehtoisten kokonaismäärää on ollut vaikea määrittää. Arviot koko maan osalta linnoitustöihin osallistuneista henkilöistä vaihtelevat 40 000 ja jopa 100 000:n välillä.²⁷ Työmaat painottuivat suuriin, kuviteltujen taistelujen kannalta strategisiin kaupunkeihin, muun muassa Helsinkiin, Viipuriin ja Tampereelle. Pelkästään pääkaupungin työmaille on arvioitu osallistuneen 10 000—15 000 työmiestä. Tämäkin arvio on todennäköisimmin alakanttiin.²⁸

Helsinkiin koottiin työvoimaa eri kunnista paikallisten viranomaisten käskyllä. Tavanomainen komennus kesti kaksi viikkoa, koskien yhtä miestä ja hevosta jokaisesta talosta. Ilman hevosta, ”jalkamiehelle” komennus oli pidempi, kuukaudesta ylöspäin. Sallittua, ja hyvin tavanomaista kuitenkin oli, että varakkaat talolliset lähettivät puolestaan sijaisena työväenluokan edustajan. ”Vakinaisia” patterityöläisiä olivat maalta tulleista sellaiset, jotka tekivät kauppaa sijaistamalla aina vähintään kahden viikon jaksoina eri talon työhön komennettua.²⁹

Linnoitustöiden vaatimus työvoimalle näytti jatkuvan kasvavana vuosien 1914 ja 1917 välisen ajan. Tästä kertoo Helsingistä kootun työvoiman aines. Vallikaivannoilla työskennellyt Viljo Sohkanen kuvaa linnoitustöiden pakko-ottoja Helsingissä:

Vuoden 15 puolella niitä töitä alettiin teettämään ripeämmällä tahdilla. Helsingissä esimerkiksi ne pidättivät kadulla semmosia joutilaan näköisiä miehiä ja toivat tänne. Ja samoin sitten kaikista näistä maaseututaloista komennettiin niin kuin meilläkin sitten sota-aikana mies ja hevonen talosta töihin. —Ja väkeä oli kovasti joutilaana koska rakennustyöväki jäi työttömäksi ja monta muuta tehdaslaitosta, semmonen normaalielämä kun päätty.³⁰

²⁶ Kolbe & Nyström 2008, 36; Nyström 2013a, 52.

²⁷ Lagerstedt 2014, 22.

²⁸ Lagerstedt 2014, 23.

²⁹ SKS 5955, 28 ja 6033, 388.

³⁰ Sohkanen, Viljo. Haastattelu 5.5.1987. Haastattelijana Olli Ihamäki, Yle elävä arkisto.

Linnoitustyöt tarjosivat paljon kaivattuja työmahdollisuuksia myös kaupungin ympäristössä vaikuttaneille yrityksille. Suurimmin kasvanut teollisuuden ala oli metalli- ja konepajateollisuus. Näiden lisäksi linnoitustöiden tarpeisiin Venäjä teki mittavia tilauksia kivityöyrityksille ja muille alan ammattilaisille.³¹ Kaikkein eniten linnoitustöiden työtilaisuus koitti kuitenkin sekatyömiehille, eli kouluttamattomille sesonkityöläisille. Kaupungin työnvälitystoimiston tiedetään saaneen heti vuonna 1914 yli 10 000 tilausta työvoimaksi Helsingin ja sen lähiympäristön linnoitustöihin. Vallitöiden työvoimatilauksia tuli nopeammin kuin niitä pystyttiin täyttää. Helsingin työvoimantarve sai myös muun muassa Turun, Tampereen ja Viipurin työnvälitystoimistot lähettämään työttömiään pääkaupunkiin linnoitustöihin.³²

Usein linnoitustöistä lukiessa törmää mainintoihin kiinalaisista, jotka osallistuivat kaivaus- ja raivaustöihin. Harry Halén (2004) on tehnyt nimenomaan tästä työvoiman osasta tutkimusta. Vaikka joitakin eriäviä näkemyksiä kiinalaisten roolista on löydettävissä, lopullinen tulkinta on, että kiinalaisten osuus jäi kokonaisuuteen verraten lyhytkestoiseksi ja pienimittakaavaiseksi³³, eikä heitä siksi ole tähän tutkielmaan suuremmin sisällytetty.

Pääkaupunkiseudun vallityöläiset olivat siis pääasiassa ympäri maata lehti-ilmoituksilla ja työnvälitystoimistojen kautta kaupunkiin tulleita sekatyömiehiä. Tämän lisäksi vuoden 1915 jälkeen linnoitustöihin otettiin pakko-otoilla joutilaita miehiä suoraan Helsingin kaduilta.

Voitaisiin sanoa, että linnoitustyömaille koottu työvoima oli muutenkin epävakaiden aikojen epävarmimmissa asemissa oleva kansanosia. Joko kyllin epätoivoisia muuttamaan perheineen kaupunkiin vailla pysyvää asuinsijaa, tai kyllin sitoutumattomia tarttumaan kyseenalaisen seikkailun kutsumukseen.

2.2 Työolot linnoitustyömailla

Kyllä kivitöis niis sattuu lähes jokapäivä et kyl joka päivä joku mies kuoli. –Lehdessä saattoi joskus olla pieni ilmoitus, että siellä töissä porari menetti henkensä. Ei koskaan mainittu ketään kuka

³¹ Nyström 2013a, 52–53.

³² Nyström 2013a, 53–55.

³³ Halén 2004, teoksessa Venäläissurmat Suomessa. Toim. Westerlund

se oli ja näin- mutta sitä tiedettiin, että se on niissä töissä, vaikka ei sitä mainittu.³⁴

Työturvallisuutta ei linnoitustyömailla tunnettu. Muun muassa porareina toimineet miehet olivat usein erikseen sovitusti urakkapalkalla, mikä yllytti työn asianmukaisista valmisteluista jättäytymiseen. ”Täkkäämisen” eli räjähteiden peittämisen sijaan poraukset saatettiin esimerkiksi tehdä viistoon ja kyllin suurella latingilla, että irtoaines lensi pois. Näin päästiin huomattavasti nopeammin etenemään työssä, mutta vaaratilanteita syntyi jatkuvasti.³⁵ Myöskään epämääräisesti laadittujen urakoiden palkanmaksusta ei aina ollut varmuutta, vaan turvaton työläinen saattoi jäädä palkatta, työnjohtajan livistettyä rahoineen paikalta.³⁶

Riippuen siitä, oliko työmailla loukkaantunut tai surmansa saanut työmies suomalaisen yrityksen listoilla, vai oliko tämä tehnyt erillisen kirjallisen suostumuksen Venäjän työlain ehdoilla, sai tämä joko suomalaisittain asiaan kuuluvan korvauksen, tai jäi venäläiseen tapaan täysin ilman minkäänlaista korvausta. Työläisten keskuudessa oli tapana kerätä kolehtina rahaa henkensä menettäneen omaisille ja toimittaa jäännökset kotiseudulle haudattavaksi, jos sattui olemaan tuttu mies kyseessä.³⁷ Useimpien päätepiste oli Malmin hautausmaa ilman tunnisteita.³⁸

Vuodelta 1917 esiintyy Työmies-lehdessä kannanotto suomalaisten menetyksistä, jotka sotasensuurin vuoksi on jätetty pimentoon. Lehtikirjoituksesta on jo poimittavissa vuonna 1917 yleistynyt poliittinen, tunteisiin vetoava kirjoitustapa, jossa esitetään syyllisiä ja uhreja. Kuten aiemmassa on todettu, työturvallisuudesta luistaminen on voinut olla osin urakkapalkkaisten työläisten omaa perua. Työmaiden karuuden ja tapaturmien korvausten olemattomuuden osalta kirjoitus joka tapauksessa viestii muiden lähteiden kanssa samaa karua kieltä.

Alituiselle hengenvaaralle alttiina saivat työskennellä sekä itse kivityöläiset, että muutkin kivityömaiden läheisyydessä työskentelevät. Edesvastuuttomat työnteettäjät eivät tarvinneet välittää mistään muusta kuin omista voitoistaan. Tuloksena oli,

³⁴ Sohkanen, Viljo. Haastattelu 5.5.1987. Haastattelijana Olli Ihamäki, Yle elävä arkisto.

³⁵ Sohkanen, Viljo. Haastattelu 5.5.1987. Haastattelijana Olli Ihamäki, Yle elävä arkisto.

³⁶ Työmies 14.7.1917.

³⁷ Westerlund 2004, 101.

³⁸ Lagerstedt 2014, 22.

että joka päivä vaati yhden tai useampia uhreja. –Mitään tilastoa ei ollut mahdollista saada, kun sensuuri ei mitenkään sallinut tapauksia tuoda julkisuuteen muuta kuin nimeksi. Kaikessa tapauksessa nousevat uhrit satoihin, elleivät tuhansiin. Onnettomuuksien uhrien perheet, usein lukuisine alaikäisine lapsineen, ovat jääneet turvattomina puutteen ja kurjuuden kynsiin.³⁹

Aineistosta nousee esiin myös linnoitustyömaiden työkulttuurin ilmiöitä. Etenkin työmoraalin ja kurin mureneminen venäläisten työnjohdon alla nähtiin yleisenä ja vaikutukseltaan turmiollisena. Samat havainnot toistuvat myös muistitietoaineistossa. Esitetäänpä muun muassa väittämä, että ”lapioon nojailu” on juuri patteritöistä alkunsa saanut ilmaus. Myös esimerkiksi työtä valvova sapööri (nykysanastossa pioneeria vastaava) on tupakalla ja konjakilla kestitsemällä saatu katsomaan muualle, niin että työmiehet ovat ”kaataneet samaa puuta kaksi viikkoa”.⁴⁰

Muisteluaineiston tulkinnoissa velto työmoraali omaksuttiin ja opittiin venäläisiltä. Esimerkiksi työmaille pienkylästä saapunut muistelee:

Työn johtajana oli venäläinen sotamies, joka osasi jonkin verran suomen kieltä. Perille päästyämme ehdotti tämä venäläinen työnjohtaja, että jos annamme hänelle hiukan rahaa, esimerkiksi 10 tai 20 penniä miestä kohti, niin meidän ei tarvitsisi sinä päivänä tehdä työtä. Hän selitti, että koko tämä vallitustyö oli hyödytöntä. Yleensä näissä vallitustöissä työt sujuivat vain silloin, kun saapuvilla oli joku upseeri tulkkeineen. Silloin ei kukaan laiskotellut.⁴¹

Patteritöiden turmiollisia vaikutuksia listattiin muun muassa Työmies-lehdessä. Näistä moraalittomampana nostetaan esiin lahjusjärjestelmä. Huomionarvoista on, että kyseisessä kirjoituksessa syytä nähdään myös suomalaisessa työväen huonommassa, ”lurjus”-aineiksissa. Myöhemmissä kirjoituksissa etenkin Työmies-lehden osalta jyrkkä poliittinen kahtiajako sorretun työväen ja riistävän porvarisluokan välillä on esillä lähes jokaisessa patteritöihin liittyneessä kirjoituksessa.

Patteritöiden mukana seurasi tänne kaikenlaisia Venäjän yhteiskuntaelämän kasvannaisia. Niistä huomattavin lahjusjärjestelmä. Se syöpyi patteritöiden mukana suomalaiseen

³⁹ Työmies 22.7.1917.

⁴⁰ SKS 5920, 177.

⁴¹ SKS 5955, 28.

elämään niin syvästi, että sen juuret eivät aivan heti lakkaa uusia vesoja kantamasta. -Lahjusjärjestelmällä ansaitsivat toiset, esim. suomalaiset lurjusluonteet itselleen huomattavia tuloja, jotka kaikki tulivat valtion kassasta maksetuiksi, siis Suomen kansan yhteisistä varoista otetuiksi. Lahjusjärjestelmän siveellinen turmelus on niin syvällinen, että en saata sitä mitenkään olla mainitsematta.⁴²

Kaikki keinottelulla saatu loppuu kuitenkin aikanaan. Vallityöläisten palkkatasoa laskettiin muita aloja vastaavaksi. Samaan aikaan suursodan aiheuttama taloudellinen vinouma ja sen mukana tuoma inflaatio teki rahan lähes arvottomaksi. Sotateollisuuden talousbuumi oli kääntymässä lähes yhtä jyrkkään laskuun kuin oli ollut nousukin. Patteritöiden hyvä puoli, palkka ja sen tuomat ilot katosivat, samalla kun huonot piirteet, vaarat ja vaikuttimet jatkuivat ja pahenivat.

Vuoden 1917 kohdalla lehtiaineistossa on havaittavissa, että maininnat patteritöistä ovat paitsi yleistyneet, niistä on myös muodostunut poliittista jännitettä ilmentävä ilmiö. Patteritöiden kurjat työolot ja niiden kautta saadun toimeentulon epävarmuus näyttäytyvät toistuvina teemoina. On myös havaittavissa, että patteritöistä on muodostunut eräänlainen argumentoinnin työkalu poliittisella kentällä. Patterityöt nähtiin taakkana, mutta keskeistä oli, kuka niistä puhui ja miksi. Jos esimerkiksi töiden lopettamista vaati porvari, tulkittiin vastaleirissä tämä pyrkimykseksi irrottaa työvoima tälle itselleen kannattavampiin töihin.⁴³

Vuoden 1917 tapahtumat Venäjällä saivat aikaan varsinaisen tapahtumasarjan, joka oli määrittävimpiä tekijöitä vallityöläisten erilliskehityksessä. Vallankumoukset veivät ikään kuin maton alta sotateollisuuteen varaavilta työläisiltä. Helsingin kaupunki pyrki reagoimaan kehittyvään ongelmaan tarjoamalla junalipun kotipaikkakunnalle kaupunkiin tulleille työläisille.⁴⁴ Kaikki heistä eivät kuitenkaan olleet halukkaita palaamaan kotiseuduilleen. Aineistosta on myös tulkittavissa, ettei kotiseuduilla ollut odotettavissa sen parempia oloja. Vaikka joitakin töitä kerrottiin olevan tarjolla, ei hätäapuna järjestettyihin töihin voitu asettaa riittävää palkkaa haastavassa taloustilanteessa.⁴⁵

⁴² Työmies 14.7.1917.

⁴³ Työmies 14.9.1917.

⁴⁴ Näre 2018.

⁴⁵ Työmies 9.8.1917.

Marraskuussa Suomen eduskunnassa torjuttiin niin sanottu ”me vaadimme” – julistus, jolla pyrittiin vaikuttamaan työväen oloihin. Samaan aikaan Venäjällä bolshevikit ottivat vallan. Tästä otettiin Suomessakin esimerkkiä. Marraskuun 13.-14. välisenä yönä Helsingin työväentalon torniin sytytettiin punainen lyhty suurlakon alkamisen merkiksi. Lakon alkamista seurasi omavaltaisuutta, luvattomia kotitarkastuksia ja kauppojen ryöstelyjä maassa olleiden venäläisten ja kotimaisten huligaanien toimesta.⁴⁶ Vallityöläisiin liittyvistä maininnoista aikalaislähteissä on melko perusteltua ajatella Helsinkiin jääneiden patterityöläisten ottaneen osaa näihin lakonajan levottomuuksiin.

Pöytäkirja vuoden 1919 valtiopäiviltä sisältää kannanoton vuosien 1917 ja 1918 tapahtumien syy-seuraussuhteista. Aivan erityisenä tekijänä mainitaan patterityöt ja niihin osallistuneiden työläisten olosuhteet. Työläiset tekivät töitä seitsemänä päivänä viikossa, pyhänäkin, heidät majoitettiin ahtaasti erittäin kurjiin asumuksiin ja kuljetuskin työmaille tapahtui sääoloista riippumatta avolavakuljetuksin. Tämän lisäksi patterityöläisten palkkojen alenemisen uskottiin tapahtuneen suomalaisten työnantajien aloitteesta. Lakkoilujen ja työnantajiin vetoamisen tehottomuuden myötä kannanotossa esitetään, että on ymmärrettävää, että sellaiseen asemaan ajautunut joukko yhtyi omavaltaiseen joukkoliikkeeseen.⁴⁷

Toinen kannanotto, vastaavasti sosiaalidemokraattien edustajalta, vuoden 1919 valtionpäiviltä korostaa vallityöläisten kohtaamaa ”kiusausta” tarttua aseisiin.

Olihan tässä maassa kymmeniin tuhansiin nouseva venäläinen erittäin vallankumouksellinen sotaväki, joka sanoi vallankin Helsingissä ja Helsingin ympäristössä oleville vallityöläisille, jotka edellisenä kesänä työttömäksi jääneinä luonnollisesti olivat erittäin taipuvaisia kaikenlaisiin vallankumouksellisiin toimenpiteisiin – tuon sotaväen taholta sanottiin, että täällä teillä on aseita. Meillähän oli silloin maailman suurimman sotilasvallan asevarastot ja nämä tarjottiin työväelle käytettäväksi ja luvattiin apua, jos työväki ryhtyy kukistamaan porvaristoa. Kiusaushan oli suuri!⁴⁸

Tämä tulkinta saa vahvistusta myös muista aikalaiskirjoituksista. Sisällissodan viimeisinä päivinä saatettiin jo harjoittaa kevättalven tapahtumien jälkipuintia.

⁴⁶ Näre 2018, 44–45.

⁴⁷ Ed. Leino, Valtionpäivät. 15.10.1919. Eduskunta, Helsinki, 722.

⁴⁸ Ed. Wuolijoki, Valtionpäivät 1.4.1919. Eduskunta, Helsinki, 605.

Työn Valta- lehdessä otsikolla "Raakuuden voittokulku" ilmaistaan, että kapinahankkeen suurin motiivi oli kosto, vailla sosiaalidemokraattista ajatusta.

- Kapina syntyikin varsin alhaisista joukoista, patterityöläisistä ja niiden muodostamista punakaarteista. Mellastajat näkivät otollisen hetken tulleen ja liittyivät kaarteihin suurimmiksi suunsoittajiksi.⁴⁹

⁴⁹ Työn Valta 30.4.1918.

3 VALLANKUMOUKSET VENÄJÄLLÄ- LINNOITUSTYÖT LOPPUVAT

Venäjän kansan usko jumalallisen vallan omaavaan keisariin murtui maaliskuussa (tai silloisen venäläisen kalenterin mukaan helmikuussa) 1917. Väliaikainen hallitus otti ohjat Venäjällä ja pyrki lopettamaan sodan Saksan kanssa rauhanomaisin keinoin.

Linnoitustyöt jatkuivat vielä vähän aikaa, joskin hyvin epävarmoissa olosuhteissa. Venäjä ei kyennyt elokuuhun mennessä enää maksamaan töiden teettämisestä, eikä Suomi antanut lainaa töiden rahoittamiseksi.⁵⁰ Selvää oli, ettei tienestiä riittäisi enää kauaa. Jos kuri ja järjestys olivat muutenkin olleet työmailla lähinnä näennäistä teatteria, se tuskin parani työnjohtoa edustaneiden venäläisten sotilaiden liittyessä vallankumoukseen.

Maaliskuun vallankumouksesta aikalaiskertomuksissa kuvataan muun muassa Venäjän laivaston miehistön upseerivainoja. Linnoituksille sijoitettu 42.armeijakunta jäi laivaston keskuudessa levinneen vallankumouksen tapahtumista ainakin joissakin määrin sivuun. Tämä oli edelleen seurausta muun muassa linnoitustöiden hajautetusta rakenteesta, mikä tuotti joukoille vastustuskykyä ulkoa tulleelle yllytykselle.⁵¹ On kuitenkin vaikea kuvitella, etteivät Helsingissä tapahtuneet vallankaappaukset vaikuttaneet myös linnoitus- ja jalkaväkijoukkoihin. Näin etenään loppuvuoden 1917 vallankumouksen kohdalla.

Satakunnan kansa -lehdessä muistellaan kymmenen vuotta myöhemmin vuoden 1917 kevään tapahtumia:

Suomessa vallankumouksen vaikutukset olivat suunnilleen samanlaiset kuin Venäjälläkin. Maahan oli majoitettu suuret määrät venäläistä sotaväkeä, joka ennen pitkää aiheutti levottomuuksia ja epäjärjestyksiä. Venäläisestä sotaväestä

⁵⁰ Haapala 2009, 85.

⁵¹ Kalleinen 2004, 166. Teoksessa Venäläissurmat Suomessa. Toim. Westerlund.

kurittomuus tarttui pian patterityöläisten suureen laumaan ja vähitellen muuhunkin työväestöön.⁵²

Vuoden 1917 ajalta aikalaislähteissä on havaittavissa muutos siinä, mistä seikoista vallityöläisiin liittyen kirjoitetaan. Kun tähän asti tarvellyt maat, maataloustöiden laiminlyönti, työmaiden kurjat olot, työkuri ja venäläinen vaikutus olivat pääasiallisia huolenaiheita, maaliskuun vallankumouksen jälkeen puhutaan kasvavissa määrin huligaaneista, rosvojoukoista sekä juuri vallityöläisistä omavaltaisuuksien äärellä. Itse linnoitustyöt olivat loppumassa, joten patterityöläisten tekemiset siirtyivät ympäröivään levottomuuteen. Patteri/vallityöläisten käsite jäi kuitenkin elämään ja sai uusia merkityksiä.

Myös Pertti Haapala on tehnyt havainnon ilmiöstä ajan lehdistössä. Toistuvasti vuoden 1917 loppupuoliskon aikana mainitaan vallityöläiset, jotka olivat yhteiskuntarauhaa järkyttäviä huligaaneja, jotka vaativat omatulkintaisia oikeuksiaan.⁵³ Myös myöhemmissä tulkinnoissa tapahtumien kulusta juuri vallityöläiset nimetään kesän jälkeisiin levottomuuksiin syypäinä tai ainakin kiihotukselle altistuneena joukkona.⁵⁴ Haapala kuitenkin esittää, että tähän maineeseen verraten vallityöläisiä oli kuitenkin määrältään melko vähän. Sotatilausten loppuminen toki vei työpaikan ainakin 20 000 henkilöltä. Kuitenkin myös suurissa kaupungeissa, missä työttömyystilanne oli sotatilausten loputtua pahin, työttömäksi jäi lopulta vain osa. Haapalan arvion mukaan Suomen kaupungeissa oli lopulta n. 8000 työtöntä, näistä puolet Helsingissä. Työväenjärjestöt vaativat kuntia järjestämään työpaikkoja, joita järjestyikin huomattavalle osalle työttömäksi jääneistä. Työttömyydestä kuitenkin kehittyi vuoden 1917 aikana lukuaan suurempi, poliittinen kysymys.⁵⁵

Tällöin aikalaislähteiden ”vallityöläisten laumat” käsittäisivät enimmilläänkin parin tuhannen työläisen joukon. Tätä arviota vasten on ajateltavissa, että kyseisen joukon hurja maine ja raakuudet tekivät heistä lukumääräänsä vaikuttavampia. Tai sitten on mahdollista, että heidän vaikutuksensa ja leimansa tarttui yleisemmin punakaartien toimijoihin, kuten kirjoitus Satakunnan Kansassa (2.8.1927) antaa ymmärtää. Siviilipukuisten

⁵² Satakunnan kansa 2.8.1927.

⁵³ Haapala 2009, 85.

⁵⁴ Esim. Työn Valta 21.6.1918.

⁵⁵ Haapala 2009, 85—86.

amatööriarmeijasta on ollut vaikea lukea, kuka on miltäkin työpaikalta peräisin, kukaties pelon tunne on saanut herkästi koko joukon näyttämään ”vallityöläisiltä”.

Tässä tutkimuksessa käytetty monipuolinen aineisto näyttäisi kuitenkin, että Haapalan tulkinta on ristiriidassa aikalaisten käsitysten ja sisällissodan jälkeen esitettyjen puheenvuorojen kanssa. Lopullista pääkaupunkiseudulle jääneiden työttömien ja huligaaneiksi muovautuneiden vallityöläisten määrää on kuitenkin lähes mahdotonta arvioida.

Kesän 1917 edetessä koko Suomen työväki koki Venäjän sotamenestykseen varanneen talouden romahtamisen. Lakkoja järjestettiin työläisten aseman parantamiseksi. Kahdeksantuntisen työpäivän ohella vaadittiin parempaa palkkaa ja työehtojen parantamista. Lakot olivat tavallisesti lyhyitä ja päättyivät lakkoilijoiden eduksi. Tämä ei kuitenkaan poistanut valuuttakriisiä ja inflaation vaikutuksia.⁵⁶

Heinäkuun lopulla 1917 kirjoitetaan Työmies-lehdessä rahan arvon laskusta, yhdistäen patterityöt maatalouden tuotannon vajeeseen:

Rahajärjestelmän kurja tila nähdään nyt päivän selvästi. Mitä merkitsee raha, kun arwot loppuvat? Mitä merkitsee rahojen myöntäminen töihin, joilla arwoja hävitetään? - Me elämme elintarpeilla, ja kun ne loppuvat niin mihin auttaa esim. patterityöt ja niistä saadut valtion paperilaput? Käsitättekö tämän, kaikki työläiset?⁵⁷

3.1 *Huligaanivalta Helsingissä*

Huliganismi oli 1900-luvun alussa monessa Euroopan kaupungissa tuttu ilmiö. Huligaani on käsitteenä hakenut määritelmänsä monelta suunnalta. Kyseessä on mahdollisesti kulttuurin rappiolle altistunut nuori tai työväenluokan huonon aseman sivutuote. Nuori, joka on jäänyt vaille omaksi kokemaansa paikkaa yhteiskunnassa ja pyrkii rakentamaan omaa sosiaalista järjestystään alakulttuurin piiristä. Yhtä kaikki, huligaani esiintyy järjestyshäiriöiden

⁵⁶ Nyström 2013a, 152—153.

⁵⁷ Työmies 22.7.1917.

aiheuttajana, riitapukarina ja ryöstelijänä, mutta etenkin katujen maleksijana.⁵⁸ Tämän määrittelyn varassa ei ole kovin yllättävää, että huligaanit mainitaan aineistossa monessa yhdessä vallityöläisten kanssa. Ottaen huomioon joutilaiden miesten linnoitustoihin päätyminen ”suoraan kadulta”.

Sari Näre on kiinnittänyt erityisesti huomiota sisällissotaa edeltäneisiin levottomuuksiin nuorten ja työttömäksi jääneiden keskuudessa. Teoksessa ”Helsinki Veressä” hän kirjoittaa etenkin ”sakilaisista”, jotka muodostivat oman alakulttuurinsa sääntöineen, muoteineen ja nokkimisjärjestyksineen. Käsitteenä sakilaiset voidaan tulkita huligaanin Sörkkäläiseksi ”alalajiksi”. Sakilaiset ja huligaanit mainitaan aineistossa samoissa yhteyksissä vuoden 1917 vallityöläisten kanssa useasti. Vaikeasti on jäljennettävissä, missä määrin kyse onkin ollut samaisista sakeista, kuka vain on tietänyt nimittää ketäkin vallityöläiseksi, ketä yleisesti huligaaniksi tai sakilaiseksi.

Ainakin Leppävaarassa vuonna 1917 asunut Esteri Vesonen tiesi kertoa, että patteritöiden työläisjoukko oli sekalaista, mutta että joukossa oli paljon sakilaisia, jotka ”heti lähtivät punakaartiin kun sellaisia alettiin puuhata täällä Helsingin liepeillä. --Vakaumuksesta taistelleiden punaisten joukkoa oli tullut kuin täydennyksenä nuo vallitöiden sakilaisjoukot, jotka olivat nuoria miehiä pitkin Suomen maaseutua, jotka olivat hakeutuneet hyviin hankkeisiin vallitöihin”.⁵⁹

Vielä ennen maaliskuuta ja patteritöiden loppumista on sakilaisten ja siinä samassa patterityöläisten liittyminen järjestöihin nähtävissä vaisummaksi. Muuan vanginvartija kuvaa työpaikkansa vierailijoita vuodenvaihteessa 1918 seuraavasti:

Vankilat ovat täydempiä kuin koskaan ennen ja yhä uusia tulee tulvimalla. mistä tämä johtuu, kysyttänee?– Suurimpana syynä rikollisuuden kasvamiseen on kasvava hulikanismi – sakilaisuus. Sakilaiset, ne on joukkoa jonka keskuudessa ei ole vallalla mitään kunniantuntoa. He muodostavat eri joukon erillään kaikista muista ihmisistä. Heidän joukossaan ihaillaan puukkosankareita, ryöstäjiä, varkaita ja murhamiehiä. –Eivät he katso tarpeelliseksi liittyä ammatti, - sivistys- eikä puoluejärjestöihin. Jos joku sattumalta liittyy ovat he sopimattoman käytöksen takia pian erotettavat. Viime aikaiset tapaukset selvästi osoittavat, mitä kaikkea sellaiset ainekset saavat aikaan järjestöissä. - Läheisessä suhteessa sakilaisuuteen on viime aikoina osoittautunut olevan n.k. patteri-

⁵⁸ Koskela 2002, 14–17.

⁵⁹ SKS 5906 s. 32

väki. Elämä patteritöissä on säännölliselle työläiselle ollut kauhistus. Kuka on oleillut heidän asuntoparakeissaan, n.k. murjuissa, se ymmärtää vasta miten alhaisella tasolla eräs osa työväestämme on.⁶⁰

Maaliskuun myötä ja etenkin marraskuun aikana nämä arvaamattomat tahot, vallityöläiset mukaan lukien, liittyivät punakaarteihin. Vastakkainasettelun kasvaessa ei ollut kovinkaan yllättävää, mille puolelle nämä joukot liittyivät. Huligaanien, sakilaisten ja ”patteriväen” käsitteet risteilevät toisiinsa yhdistettyinä niin aikalaislähteissä, kuin myös tutkimuskirjallisuudessa. Mieleen tulee pohtia, toimivatko linnoitustyöläiset osin tunnistamattomana, yhdistävänä linkkinä huliganismin ja punakaartitoiminnan välillä? Vallityöläiset, huligaanileimansa tähden osoittautuivat jokseenkin kiusalliseksi taakaksi sosiaalidemokraattiselle aatepohjalle. Tästä Helsingin Sanomat muisti näpäyttää:

Mielenkiintoista on ollut seurata sosialistiemme suhtautumista viime kuukausina rehoittaneeseen huligaanivaltaan. Vaikeaa on heidän ollut asettua suorastaan huligaanien puolelle, mutta millään muotoa ei ole myöskään tahdottu selvästi katkaista välejä heidän kanssaan. Seurauksena tästä on ollut, että huligaanien tehdessä yhä törkeämpiä hirmutöitä, sosialistit ovat kyllä sanoneet, etteivät tällaiset työt kuulu heidän taistelutapoihinsa, mutta samassa hengenvedossa on vakuutettu teon aiheutuneen ”porvarien” menettelystä. Aivan viime aikoina on tämä heidän kaksinaamainen menettelynsä sikäli muuttunut, että he yhä rohkeammin näyttävät vetävän huligaanit siipiensä suojaan.⁶¹

Helsingissä punakaartin toiminta marraskuun lakon aikana oli näkyvintä huligaanien osalta. Tämä asetti työväenliikkeen johdon vaikeaan asemaan. Huligaaniaineiksella ollessa vapaa pääsy aseisiin, menetti punainen johto pohjan rauhanomaisilta vallankaappausihanteilta.⁶² Marraskuun lakon jälkeen tilanne kaupungissa ei enää rauhoittunut. Jyrkkä siipi otti vuoden vaihteessa kasvavissa määrin ylliotteen hallituksen vallasta.⁶³

Omavaltaiset miliisijoukot näyttävät ottaneen ohjaket omiin käsiinsä alueellisesti. Helsingin sanomissa puhutaan patterityöläisistä vain muutamaa viikkoa maamme itsenäisyydenjulistuksesta, otsikolla ”Rosvojen hirmuvalta

⁶⁰ Vankeinhoitolehti 1.1.1918.

⁶¹ HS 28.9.1917.

⁶² Näre 2018, 87—90.

⁶³ Eskola 2006, 232.

Helsingin ja Sipoon pitäjissä”. Kirjoituksessa viitataan Malmilla sattuneeseen tapahtumien sarjaan, joka liittyi järjestysvaltakysmykseen:

Kuten muistettaneen, hyökkäsivät malmilaiset punakaartilaiset, jotka ovat osaksi ennen paikkakunnalla asuneita, osaksi myöhemmin paikkakunnalle muuttaneita ”patterityöläisiä”, sosialistien ”suurlakon” aikana Helsingin pitäjän järjestysmiesten kimppuun. - Tämän jälkeen ovat nämä ”järjestyksen ylläpitäjät” järjestelmällisesti vainonneet pitäjän järjestysmiehiä. Sitten suurlakon ei Malmilla ole ollut mitään järjestysvaltaa, ellei ota lukuun itse mellastajien asettamaa ”miliisiä”, joka osaltaan on ollut mukana epäjärjestyksellä aikaansaamassa. Tämä ”miliisi” on turkulaisten tapaan vaatinut itselleen laillisen järjestysvallan nimeä ja oikeuksia ja on se tämän vuoksi vaatinut kunnan varoista ”palkkaa”.⁶⁴

Muun muassa Marko Tikka esittää, että punainen terrori oli huliganismista erillinen ilmiö.⁶⁵ Vaikka valtaosa väkivaltarikoksiin syyllistyneistä kuului punakaartiin, ei huligaanien harjoittamaa väkivaltaa voida pitää punaisen terrorin mukaisena toimintana. Molempia kylläkin yhdistää irrallisuuden kokemus yhteiskunnasta. Kari Koskela huomauttaa, että huligaaninen maailma oli olemassa Helsingissä jo ennen vuotta 1917 ja poliittinen radikaalisuusi omaksui nämä toimintamallit.⁶⁶ Marraskuun lakon aika antoi tilaisuuden työväenliikkeen radikaalille ja tietoiselle toiminnalle, joka siis Malmin esimerkissä oli yhdistynyt huligaanileimaisiin toimintamalleihin. Kostonhimo kohdistui etenkin poliiseihin, joiden nähtiin olevan elintarvikepuulan jarrukapuloina.

Koskela tekee käyttämänsä aineiston pohjalta johtopäätöksen, että poliisien surmissa oli kyse ”vallankumouksellisesta toiminnasta ja väkivaltaisesta vallan valtaamisesta – ei ”levottomien vallityöläisten” tai muiden asosiaalisten aineiden toiminnasta”.⁶⁷ Tässä saadaan kuitenkin viitteitä siitä, ettei työväenliikkeen radikaaleja ja vallityöläisiä voida yksiselitteisesti erottaa toisistaan.

Helsingin sanomissa kuvattujen patterityöläisten toiminta on yhteiskunnasta erkaantuneita huligaaneja ajatellen järjestyneen tavoitteellista. Itseluottamus, jolla järjestyksenpidon valtuuksia vaaditaan, on vaikeasti kuviteltavissa ilman,

⁶⁴ HS 22.12.1917.

⁶⁵ Tikka 2006.

⁶⁶ Koskela 2002, 187.

⁶⁷ Koskela 2002, 187.

että esimerkkiä ja ohjeistusta on annettu joltakin suunnalta. Tässä tulee mieleen venäläisten oman vallankumouksen esimerkki.

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on tunnistettu pääkaupungissa vaikuttaneiksi joukoiksi ainakin mainitut sakilaiset, huligaanit, punaiset sosialistit sekä vallankumoukselliset venäläiset. Tämän nelikentän ikään kuin halkaisee viistosti vallityöläiset, jotka olivat juuriltaan suomalaista työväkeä, tai huligaaneja, jotka ammatillisen identiteetin vajeessa olivat alttiita levottomuuteen, mutta ottaneet myös vaikutteita venäläisestä bolshevismista, linnoitustöihin liittyneen agitaation myötä. Tätä kuitenkin ei ehkä lehdistössä tunnistettu, vaan radikaali toiminta yleistettiin huliganismiksi (Helsingin Sanomat) tai punaisten toimintatapojen ulkopuoliseksi menettelyksi (mm. Työmies). Selitystä tälle voitaisiin hakea esimerkiksi linnoitustyömaiden eristäytymisestä, jolloin niiden ilmiöt ovat olleet yleisöltä kätkeyt.

Omavaltaisuus syveni punaisen miehityksen aikana järjestelmälliseksi ja sotilaalliseksi vastavallankumouksellisten surmaamiseksi. Tässä vaiheessa osastojen toimet olivat suoranaista terroria. Ristiriita punaisen esikunnan ja kenttäoikeuksia jakaneiden, osin patterityöläistaustaisten osastojen toimintamallien välillä säilyi läpi sisällissotavaiheen.⁶⁸

3.2 Kohti vuotta 1918

Loka-marraskuussa venäläiset bolshevikit osoittivat vastuunottoa Suomen työväelle, järjestysvaltaa ja hallintoa myöten. Myös kovalla työllä rakennetut linnoitukset annettiin punakaartien haltuun. Linnoitusten kaivuu oli käytännössä historiaa, vaikka viimeisin kirjattu palkkapäivä linnoitustöihin liittyen on kirjattu helmikuulle 1918.⁶⁹ Taisteluasemien rakentamiselta vapautuneet miehet joutuivat irtaantumaan suojatyöpaikastaan, ja hakemaan paikkaansa hajallaan olevasta yhteiskunnasta. Tämä oltuaan enemmän tai vähemmän eristyksissä yhteiskunnan elämästä eristetyillä työmailla, tehden töitä pyhinäkin

⁶⁸ Tikka 2006, 72–75.

⁶⁹ Lagerstedt 2014, 20.

katkeroittavissa oloissa. Monelle liittyminen punakaartiin oli itsestäänselvyys, tuskin vähiten luvatus ruuan ja palkan tähden.

Helsingin kaupunki reagoi linnoitustyöläisten tilanteeseen sikäli heikosti, että äkkinäisen massatyöttömyyden ratkaisuksi osoitetut kunnan työmaat jaettiin etupäässä perheellisille miehille.⁷⁰ Nuorena töiden perässä muuttaneita, naimattomia oli juuri patterityöläisten keskuudessa mittavasti. Osalle työttömäksi jääneistä patterityöläisistä maksettiin junalippu takaisin synnyinseuduilleen, loput pyrittiin sijoittamaan ns. hätäaputöihin. Hätäaputöistä ei kuitenkaan ollut täyttämään valtavan työläisjoukon toimeentuloa.⁷¹ Vaikka marraskuun suurlakko oli hiipumassa, sen aikana aloitettu omavaltaisuus oli jäänyt ikään kuin päälle.⁷²

Myöskään kotipaikkakunnilleen palanneet patterityöläiset eivät välttämättä asettuneet hiljaiseloon. Agitaatio ja oli ollut patteritöiden ajan voimakasta, minkä vaikutus seurasi myös maaseudulle.

Kiihotustoiminnan korkeakouluiksi muodostuivat n.s. vallityöt. Loimaalta ja ympäröivistä pitäjistä komennettiin joka talosta jalkamies kuukaudeksi, hevosemies kahdeksi viikoksi. Parakeissa oli aina joku politrukki, joka piti illat esitelmää työväen vallankumouksesta, porvarien suorittaman riiston lopettamiseksi. Kun vallityöstä palaavat sitten jatkoivat sitä kotipiirissään, levisi hapatus torpparien ja itsellisten keskuudessa kulovalkean tavoin.⁷³

Jo maaliskuusta lähtien sotateollisuudesta irtaantunut työväki muodosti punakaarteille yllättävän ongelman, jäsenmäärän kasvaessa räjähdysmäisesti. Olot kehittyivät vuoden 1917 sotateollisuuden lakkaamisen työjoukon punakaartiin liittymisen vuoksi liian nopeasti tilanteen hallinnassa pitämiseksi.⁷⁴ Vuotta 1918 edeltäneisiin levottomuuksiin on jälkikäteen monissa lähteissä pidetty syypäinä vallityöläisiä. Wolf Halsti muistelee:

Eräänä sodan tunnusmerkkinä olivat patterityöt, linnoitustyöt, joita tehtiin kaikkialla Helsingin ympäristössä. Ne toivat seudulle joukoittain irtainta väkeä, ja kun järjestyksen valvonta oli olematon, noista ryypiskelevistä ja korttia hakkaavista joukkioista tuli kaupungille todellinen riesa. - Patterityöläisistä punakaartit

⁷⁰ Näre 2018, 84–85.

⁷¹ Nyström 2013a, 183–184.

⁷² Näre 2018, 87.

⁷³ SKS 5988 s. 50.

⁷⁴ SKS 5939, s. 169.

pari vuotta myöhemmin saivat raaimmat kiduttajansa ja ryöstäjänsä, ei niinkään tehtaista tai torpista.⁷⁵

Kun punainen lyhty syttyi Helsingin pitäjässä 1918 tammikuussa, venäläinen sotaväki ja patterityöläisten rooli vallankaappauksessa esiintyy joissakin aikalaislähteissä rinnakkaisina joukkoina. Muun muassa Eino Leino kuvaa kohtaamaansa kapinajoukkoa:

Ja Pohjois-Esplanaadilla tuli vastaani samanlainen ryysyjoukkue, jonka etupäässä kivääriä huitova hullu mies, ikenet irvessä, silmät vauhkoina päässä ja koko kasvoilla niin mielenvikainen ilme, että sain heti melkoista oikeamman käsityksen koko tämän kapinan luonteesta ja tarkoitusperästä.

-Ei tulemas! Ei tulemas! hän huusi. Ampumas!

Nähtävästi hän oli siviilipukuinen venäläinen sotamies tai kansankiihottaja. Ja hänen takaansa näkyi joukko kaltoin kasvaneita suomalaisia naamoja, joiden joukosta turhaan etsi yhtään rehellistä tai vakaumuksellista. Helsinki oli roskaväen vallassa! Se totuus selvisi siinä silmänräpäyksessä. Esikaupunkien vallityöläisten kymmentuhantiset laumat näyttivät sen keskukseen pahimman törkynsä tyhjentäneen.⁷⁶

3.3 *Vaikutusalustana suurkaupunki*

Linnoitustöiden työolot, venäläisten esimerkki, bolshevismien agitaatio ja äkillinen työttömäksi jääminen näyttäisivät synnyttäneen ketjureaktion, jossa patterityöläiset liittyessään punakaartiin veivät toiminnan radikaalimmalle polulle.

Patterityöläisten aktiivisuus ei kuitenkaan kaikkialla osoittautunut kovin tarttuvaksi. Pienemmillä paikkakunnilla patterityöläisten joukosta löytyi myös valkoisen puolen aloitteellisia.⁷⁷ Vastustuskyky agitaatiolle lienee ollut erinäisten tekijöiden sanelemaa. Kontionlahden lisäksi muilla, pienemmillä paikkakunnilla kiihotus ei saanut suurta vastakaikua, kuin vain pienessä osassa työväkeä.⁷⁸

Omistavan yhteiskuntaluokan suhteellinen määrä lienee ollut yksi tekijöistä, kuin myös sosialistisen sanoman näkyvämpi konkretia ahtaasti asutuissa

⁷⁵ Halsti 1973, 60. Teoksessa Mies elää aikaansa.

⁷⁶ Leino 1918, 10–11. Teoksessa Helsingin valloitus. Muistelmia ja vaikutelmia.

⁷⁷ Kankainen 1997. Kontionlahden tapauksessa valkoisen osapuolen aktiivit olivat mm. linnoitustöiden työllistämiä talollisia.

⁷⁸ SKS 5919, 91–92.

suurkaupungeissa. Etenkin Helsingissä, missä muun muassa sakilaiset edustivat kulttuuria, joka ei etsinyt vakaata perhe-elämää, vaan vastasi herkemmin voimaan ja valtaan varaaviin toimintamalleihin.⁷⁹ Myös, työttömyys oli kaupungissa realistinen ongelma, siinä missä maaseudulla työtä oli ainakin jossain määrin tarjolla.

Oli bolshevismin lähetystyöllä vastinetta tai ei, sillä lienee ollut välillisesti vaikutusta myös valkoisen puolen aktivoitumiseen ja ”palokuntien” perustamiseen. Patteritöiden vaikutuspiirissä kaikenlainen ”maanalainen” toiminta esimerkiksi jääkäritoiminnan hyväksi oli varmasti hyvin vaikeaa venäläisten läsnäolon vuoksi.⁸⁰ Lisäksi suojeluskuntien järjestämisalitteet saivat patteritöissä venäläisiin tottuneet työläiset asettumaan vastakarvaan itsenäistymiseen liitetyn venäläisvastaisuuden kanssa. Kokemus ja katsontakanta suhteessa venäläiseen sotaväkeen oli muodostunut räikeästi eroavaiseksi.⁸¹ Suhtautuminen venäläisiin, kuin myös heidän mukanaan kulkeviin vaikutteisiin näyttäytyisi lopulta painottuvan suurempiin kaupunkeihin, joissa itse linnoitustyötkin ovat olleet mittakaavaltaan suurempia.

Helsinki oli vuosisadan vaihteessa vasta sopeutumassa teollisen suurkaupungin vaatimuksiin. Heikki Wariksen tutkimuksessa vuosisadan vaihteen syntyvästä suurkaupungista, maalta kaupunkiin muuttaneet eivät kohdanneet varsinaisia sopeutumisongelmia kaupunkiasuntojen koossa tai jakamisessa muiden asukkaiden ja vuokralaisten kanssa. Tavanomaisessa maalaistorpassa oli usein vastaavasti vain yksi jaettu huone, mahdollisesti väliaikaisten metsätyöläisten kanssa. Joten asettuminen kaupunkiasuntoon ei liene sinällään poikennut totutusta myöhemmin vallitöihin saapuneidenkaan tottumuksista.

Varsinaisen sosiologisen, kuin myös terveydellisen haasteen tuotti asumuksen ympäristö. Siinä missä maalaismajasta, olkoon se kuinka pieni tahansa, avautui ulkopuolella puhdas niitty tai metsä, avaruutta jokaiseen ilmansuuntaan. Helsingin Kalliossa tuvan ulkopuolella oli loputon rivistö vastaavia asuinrakennuksia tuhansine huoneineen ja asukkaineen. Päiväksi mentiin töihin saastuttaviin tehtaisiin, joten terveydellisesti ruumis ei saanut silloinkaan

⁷⁹ Näre 2018.

⁸⁰ SKS 5920, 177.

⁸¹ SKS 5955, 35.

palautua asuinympäristön kuormituksesta. Ahtautuminen kaupunkiympäristöön loi aivan omanlaisensa henkisen ja aineellisen ympäristön, jolla oli maalaiskylään verraten aivan erilainen vaikutus, mihin puolestaan ei ollut totuttu.⁸² Jos vuosisadan vaihteessa jo puhuttiin kaupunkiin muuttavista ihmismassoista ja sen ilmiöistä, on linnoitustöiden alkaminen 1914 täytynyt viedä samaista kehitystä vain tukalampaan suuntaan, ottaen huomioon, että uusien asuintilojen rakennuttaminen oli lähes täysin seisahduksissa sotatilasta johtuen.⁸³

3.4 Sisällissodan jälkipuintia lehtikirjoituksissa

Sisällissodan juuri loputtua oltiin pian valmiita katsomaan taaksepäin, mitä keväällä oli tapahtunut ja miksi. Pontevasti otsikolla ”Kapinan syyt” mainitaan patteritöiden ”kurjalisto” kokonaan omana yhteiskuntaluokkana. Työläisten kansanosalle suunnatulle medialle tyypillisesti teksti pyrkii rakentamaan narratiivia, jossa väkivaltaan turvautunut työväki toimi olosuhteittensa uhrina. Linnoitustyöt itsessään esitetään ”maailmankouluna”, jossa opittiin katkeroitumaan ja vihaamaan kapitalistien hyväksi tapahtuvaa sotilaallista pakkovaltaa.

Patterityöläisaineokset, irtonaiset työläiset, jotka milloin missäkin Venäjän kolkassa työskentelivät veren ja kurjuuden keskellä, toisinaan taas Suomessa, joutuivat kosketuksiin venäläisen bolshevismien kanssa jo ennen Venäjän vallankumousta. Nämä aineokset oppivat valistuksen ja työnhalun asemasta halveksimaan kaikkea, mikä kulki isänmaallisuuden, kansallisuuden ja suomalaisuuden nimellä.⁸⁴

Vuoden 1917 aikana vaikeaan asemaan joutunut Sosiaalidemokraattinen johto halusi myös antaa lausuntonsa osin patterityöläisistä muodostuneista ”joukkueista” pian kevään tapahtumien jälkeen. Joukkojen esitetään muodostuneen järjestysvallan puuttuessa ja elintarvikeanarkian yltyessä.

–Joukkue oli toimeenpanevinään järjestystä, mutta sai aikaan kurittomuutta ja epäjärjestystä, joka oli omansa kiihoittamaan porvariston asestautumista. –Tällaisen asiointilan vallitessa olisi puolueen keskusjohdon taholta tarvittu tarmokkaita

⁸² Waris 1932, 342–346.

⁸³ Sosiaalidemokraattinen aikakauslehti 31.10.1920.

⁸⁴ Työn Valta 21.6.1918.

toimenpiteitä, jos mieli pelastaa asema ja välttää maan joutumista anarkiaan. Mutta niitä ei tehty.⁸⁵

Myös omistavan kansanluokan lehdistössä rakennettiin selitystä kapinalle linnoitustöiden tarjoamasta kasvualustasta kumoukselliselle aatesuunnalle. Venäläinen sotaväki nähtiin vihollisina ja heidän mukanaan liikkuvat, jo suurlakossa maineensa pilannut joukko joutui saman halveksunnan kohteeksi. Kirjoituksessa väitetään, että toisin kuten yleensä esitetään, kapinan syyt olivat syvästi ideologisia. Näin ainakin venäläisiin yhtyjien, siis vallityöläisten joukoissa:

Lyhyesti sanottuna on kapinan päämääränä ollut: kaikki valta työväelle ja tuon vallan nojalla ja aina siihen perustuen on työväelle hankittava mahdollisimman suuret taloudelliset ja yhteiskunnalliset edut. Ja tämän kumouksellisen sosialismin leviäminen meille on kapinan tärkein syy.

Mihin tuo leviäminen perustuu? Ensiksikin siihen, että tuo suunta oli Venäjällä päässyt vallalle ja harjoitti kiihoitustyötään täälläkin. Mutta meillä oli myös maaperää sen leviämiselle. Meillä oli suuret, raaistuneet vallityöläislaumat. Meillä on, varsinkin työläisten piirissä, yhteiskunnallinen ja taloudellinen sivistys ja harkintakyky äärimäisen pieni. - Marraskuun suurlakon aikana oli tehty rikoksia. Sosialistijohtajat eivät kenties oikein uskaltaneet niitä tuomita, mutta eivät kai oikein tahtoneetkaan, koska he siten olisivat menettäneet suuren osan kiivainta joukkoaan. Samalla saivat he järjestysvaltakysymyksestä aiheen selittää, että suojeluskunnat olivat tarkoitetut hallituksen tueksi ja työväkeä ja sen vaatimuksia vastaan.⁸⁶

⁸⁵ Suomen Sosiaalidemokraatti 20.9.1918.

⁸⁶ Maaseudun Tulevaisuus 15.5.1918.

4 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Lehtiaineistosta on jäljitettävissä linnoitustöiden vaiheet ja niihin liitetyt vaikutukset. Alussa linnoittaminen esiintyi lehdistössä lähinnä ilmoituksina ja havainnointina venäläisten määrän lisääntymisestä maassa. Vuoden 1915 aikana linnoitustöistä kuitenkin muodostui käynnissä olevasta suurvaltasodasta muistuttava ilmiö. Työväen pakko-ottoja seurasi korostunut venäläisvastaisuus ja tarveltyjä tiluksia toivottiin korvattaviksi, turhaan.

Patteritöille ominainen keinottelu ja työmoraalin rappeutuminen kauhistuttivat suomalaisia mielipide- kirjoittajia. Samoin vuoden 1916 ajalta on jo kannanottoja, joissa pelätään patteritöiden pitkittymisen aiheuttavan monipuolista haittaa yhteiskunnalle. Näistä esimerkkinä viljantuotanto ja lahjusjärjestelmä.

Vuoden 1917 tapahtumat muuttivat kuvauksia radikaalisti, tuskin vähiten lehdistösensuurin hellittämisen vuoksi. Linnoitustyöt itsessään olivat loppumassa, mikä johti suuren joukon sopeutumiskyvyn koettelemukseen, muutenkin vaikeassa työllisyystilanteessa. Töiden vaikutuksista puhuttiin edelleen, huomion ollessa etenkin taloudellisissa vaikutuksissa. Samalla patteritöistä muodostui poliittisessa mediassa vastakkainasettelun malliesimerkki. Varsinaisten linnoitustöiden jäädessä taka-alalle yleistyivät maininnat vallityöläisistä sakilaisten ja huligaanien rinnalla.

Vuoden 1917 lakkoilu ja järjestysvaltakysymys olivat teemoja, joihin vallityöläiset liittyivät monissa lehtijutuissa, muun muassa osana omavaltaista ”miliisijoukkoa”. Huliganismi ja omavaltaisuus tulkittiin yleisesti epätoivoiseksi kostohankkeeksi vailla suurempaa tavoitetta kuin ilkeältä ja riisto. Samaisten huligaanien liittyminen punakaarteihin lisäsi poliittista kärjistyneisyyttä lehdistössä. Patteritöiden yhteys radikalismiin tunnistettiin kuitenkin lähinnä sillä tasolla, missä sotateollisuuden loppuminen aiheutti toimeettomuutta ja levottomuutta työläisissä. Vasta jälkikäteen, vuodesta 1918 alkaen asetelmaan yhdistettiin linnoitustöissä venäläisiltä omaksuttu kumousideologia.

Agitaatio oli patteritöihin usein liitetty ilmiö, joka seurasi töihin osallistunutta työväkeä myös kotipaikkakunnalle. Jo hyvinkin pian sisällissodan päättymisestä juuri patterityöläisten altistuminen ja yllyttäminen vallankumoukselliseen ajatusmalliin on tunnistettu ja esitetty tapahtumien lähtölaukaukseksi. Arvioitavaksi jää, kuinka paljon kyseessä on oman häpeän ulkoistamisesta kasvottomalle taholle sosiaalidemokraattien kirjoitusten osalta. Joka tapauksessa selitysmalli saa vahvistusta myös omistavan luokan lehdistöltä. Erotuksena kuitenkin sosiaalidemokraattien puolen narratiivi, jossa linnoitustöiden miehet lankesivat kapitalistisen koneiston heitteille jättäminä. Vastapuolen kuvatessa samaisen joukon kantaneen ideologisinta kapinan kärkeä.

Yleisesti patterityöläisiin liittyvät maininnat ajan lehdistössä tarjoavat kuvan joukosta, joka ei oikein sopinut mihinkään valmiiseen joukkoon. He synnyttivät paheksunnan ja pelon tunteita, eivätkä poliittiseen uskottavuuteen pyrkivät ryhmät toivoneet heitä liitettävän omiin toimintamalleihinsa. Näin kuitenkin kävi punaiselle puolelle, jonka oli marraskuussa 1917 viimeistään luovuttava patterityöläisten toimien tuomitsemisesta Työmies-lehdessä. Syvemmät syyt ja seuraukset, muun muassa venäläinen kumousideologia vieraana vaikuttajana, saivat odottaa esiintuontiaan suurimman jännitteen purkautumiseen vuoden 1918 keväällä.

4.1 Pohdintaa

Monesti punakaartien joukkoihin liittyneet tutkimukset tarjoavat mielikuvan tehdas- ja muiden teollisuustyöläisten suuresta joukosta. Helsingin tapauksessa on perusteltua nostaa esiin patterityöt ajanjaksolle ominaisena ilmiönä. Maaliskuun jälkeen patteritöiden työväki muodosti jo melko merkittävän osan paikallisesta punakaartista, vaikuttaen omalla toiminnallaan hyväksytyihin toimintamalleihin, kuin myös ympäriltä suunnattuun paheksuntaan ja mielipiteisiin.

On varmasti liioittelua ajatella patteritöiden aikaansaamien ilmiöiden olleen muita keskeisempi sisällissodan syttymisen syy. Kuten hyvin tiedetään, ajan olosuhteet ja poliittinen ilmapiiri kehittyivät monien tekijöiden yhteistuloksena. On

kuitenkin huomionarvoista, että juuri patterityöt toivat monille paikkakunnille ennen kokemattomia väkivallan esityksiä, agitaatiota ja yhteiskunnalle hyödylliseen toimintaan sopeutumattomuutta. Tämä on varmasti osaltaan vaikuttanut myös valkoisen puolen aktivoitumiseen perustelluksi nähtynä vastareaktiona. Väkivaltainen aloite nähtiin mahdollisesti venäläisen sotaväen toimesta oman vallankumouksensa merkeissä. Suomalaisen jatkeen tälle kuitenkin antoivat sotaväen kanssa läheisissä tekemisissä olleet patterityöläiset.

Patteritöiden koetut vaikutukset työläisiin on myös johdettavissa vuosikymmenien jälkeen kootusta muistitietokeruusta. Useimmat maininnat keskittyvät kuvailemaan noita poikkeaviin olosuhteisiin liittyviä työmaita, niiden yksityiskohtia ja mieleen painuneita huijauskonsteja. Mutta myös tässä aineistossa on useita mainintoja patteritöistä palanneiden vaikutuksesta kyläyhteisöissä, agitaatiosta ja omavaltaisuudesta. Kuvaavaksi ilmaukseksi tulee poimittua ”bolshevismien korkeakoulu” ja muut samantapaiset, joilla viitataan työmailla omaksuttuihin ajatusmalleihin.

4.2 Jatkotutkimuksesta

Jatkotutkimuksen kannalta olisi patterityöläisten todellista osuutta punakaartien kokoonpanossa mahdollista arvioida asiasta koottujen tilastojen avulla. Myös sodan jälkeen annetuista tuomioista voitaisiin tutkia niiden tuomittujen osuutta, joiden viimeiseksi työpaikaksi mainitaan vallitustyöt. Tähän sopiva aineisto löytyisi mahdollisesti esimerkiksi Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkiston digitoiduista aineistoista (Kansallisarkisto).

Myös, tämä tutkimus jättää kysymyksiä vallityöläisten myöhemmistä vaiheista. Kuten todettua, kaikkien linnoitustöihin osallistuneiden ei voida ajatella liittyneen huligaaneihin tai punakaartiin. Muistitietoaineistokin osoittaa, että monet suorittivat velvoitetun, vähintään kahden viikon osuutensa keisarin palveluksessa ja jatkoivat sitten elämäänsä. Lehtiaineisto myöhemmiltä vuosilta antaisi viitteitä siitä, että linnoitustöiden aikaiset epäkohdat, maiden pakko-otot ja henkilövahingot nousevat uudelleen keskusteluun korvausten merkeissä. Tämä saattaisi sisältää hedelmällistä aineistoa esimerkiksi siitä, miten linnoitustöihin liitetyt mielikuvat säilyivät niitä seuranneina vuosikymmeninä.

5 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura/ Kansanrunous arkisto. Vuosien 1917—1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä. Keruuvuosi 1966. Mikrofilmikortit 5906—6188.

Painetut lähteet:

Valtiopäivät, pöytäkirjat. no 1. Istunnot 1—53. s. 605
Valtiopäivät, pöytäkirjat. no2. Istunnot 54—102. s. 722.
Helsingin Sanomat. 1914—1918.
Maaseudun Tulevaisuus. 1918.
Satakunnan Kansa. 1927.
Sosiaalidemokraattinen aikakauslehti. 1920.
Suomen Sosiaalidemokraatti. 1918.
Työmies. 1914—1918.
Työn Valta. 1914—1918.
Uusi Päivä. 1917.
Uusi Suometar. 1914—1918.
Vankeinhoitolehti. 1918.

Lähdekirjallisuus:

Halsti, Wolf. Mies elää aikaansa. Muistelmat 1: 1905—1939. Helsinki: Otava. 1973.

Leino, Eino. Helsingin valloitus. Muistelmia ja vaikutelmia. Helsinki: Minerva OY. 1918

Sähköiset materiaalit:

YLE Elävä Arkisto. Helsingin vallityöläiset muistelevat. Ohjelmasta Helsingin linnoitus. Toimittaja Olli Ihamäki. Haastattelu 5.5.1987. Verkossa saatavilla <https://areena.yle.fi/audio/1-50416148>.

Tutkimuskirjallisuus:

Eskola, Seikko. Historian kuolema ja kulttuurien taistelu. Helsinki: Edita prima Oy. 2006.

- Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas. Sisällissodan pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY. 2009.
- Kalela, Jorma. Teoriattomuus historian tutkimuksen yhteiskuntasuhteessa. Teoksessa Menneisyyden rakentajat (toim. Hannikainen Matti ym.) Gaudeamus 2018.
- Kankainen, Jorma. Vallikaivannoista vapaustaistoon. Venäläisten linnoitustöistä Kontiolahdella ensimmäisen maailmansodan aikana. Joensuu: Punamusta. 1997.
- Kolbe, Laura & Nyström, Samu. Helsinki 1918. Pääkaupunki ja sota. Helsinki: Minerva. 2008.
- Koskela, Kari. Huligaanit. Katuelämää Sörkassa suurlakosta sisällissotaan. Helsinki: SKS. 2002.
- Lagerstedt, John. Viaporin maarintama. Retkiopas ensimmäisen maailmansodan linnoitteille. Keuruu: Helsingin kaupungin museo. 2014
- Nurmi, Kari. Systemaattinen tekstianalyysi. 2002. Verkossa saatavilla <https://metodix.fi/2014/05/19/nurmi-systemaattinen-tekstianalyysi/> Luettu 16.7.2020.
- Nyström, Samu. Helsinki 1914—1918. Toivon, pelon ja sekasorron vuodet. Helsinki: Minerva. 2013a.
- Nyström, Samu. Poikkeusajan kaupunkielämäkertä. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914—1918. Helsinki: Unigrafia. 2013b.
- Näre, Sari. Helsinki veressä. Naiset, lapset ja nuoret vuoden 1918 sodassa. Helsinki: Tammi. 2018.
- Peltonen, Matti. Mikrohistoriasta. Helsinki: Gaudeamus. 1999.
- Tikka, Marko. Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917-1921. Jyväskylä: Gummerus. 2006.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi. 2002.
- Waris, Heikki. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle. Riika: Into kustannus Oy. 2016.
- Westerlund, Lars. (toim.) Venäläissurmat Suomessa 1914—22. Osa 1. Sotatapahtumat 1914—22. Helsinki: Valtionneuvoston kanslia. 2004.

